

Jolanta Bielskienė

„Profesionalaus“ pilietinio dalyvavimo įtaka demokratijos deficitui

Santrauka. Straipsnyje siekiama aptarti, kaip kinta politinis dalyvavimas, kai jo šerdis yra ne sušaukimo galią turintis politinis solidarumas, o dėl neoliberalios viešosios politikos įtakos atsiradusi „čekio išrašymo“ politinė kultūra. Joje „profesionalūs“ samdomi pilietiniai aktyvistai perima grass roots aktyvistų praktikas. Politinis solidarumas, kaip vienas iš trijų pamatinių demokratijos elementų (kartu su laisve ir lygybe), per daugiau kaip trisdešimt neoliberalizmo vyravimo metų buvo palaipsniui pakeistas vadybinėmis technikomis grįstu pilietiniu dalyvavimu, padidinusiu demokratijos deficitą.

Pagrindiniai žodžiai: politinis dalyvavimas, politinis solidarumas, demokratija, pilietinis aktyvizmas, neoliberalizmas.

Key words: political participation, political solidarity, democracy, civic activism, neoliberalism.

Įvadas

Aktyvus piliečių dalyvavimas tvarkant viešuosius reikalus buvo plačiai analizuotas demokratijos teorijų ir studijų kontekste. Demokratijos ir demokratizacijos tyrinėtojai sutaria, kad be aktyvaus piliečių įsitraukimo į politinį procesą demokratija negali gerai funkcionuoti, tad piliečių dalyvavimo stokojanči politinė sistema neišvengiamai patirs demokratijos deficitą (Dahl 1994; Held 1996; Verba, Scholzman and Brady 1995).

Demokratinei politinei santvarkai piliečių dalyvavimas yra viena svarbiausių proceso sudedamųjų dalių. Išrinkti atstovai priima itin sudėtingus sprendimus, kurių be piliečių įsitraukimo į diskusiją patys negali visiškai suprasti, kaip ir negali žinoti visų visuomenėje egzistuojančių

problemų, jei jų visuomenės nariai organizuotai neartikuliuoja. Naujaisi tyrinėjimai byloja (Lorentzen and Hustinx 2007; Deth and Maloney 2012, Demetriou 2015), kad, nepaisant šių akivaizdžių tiesų, XXI amžiuje piliečiai vis labiau traukiasi nuo aktyvaus dalyvavimo ir įtakos, tad politikoje jų balsas tampa vis labiau marginalizuotas. Tradiciškai aktyviausius piliečius, priklausiusius įvairių formų organizuotoms ir politinio pokyčio siekiančioms organizacijoms, pakeitė pasyvūs palaikytojai arba epizodiniai demokratijos dalyviai.

Šiame straipsnyje bus aptartas pilietinio aktyvizmo profesionalizacijos ir neoliberalios politikos ir institucinės realybės santykis, klausiant, kaip keičiasi politinis dalyvavimas iš demokratijos teorijos perspektyvų.

Demokratija ir pilietinis dalyvavimas

Vertinant dalyvaujamąsias demokratijas požiūriu (Dahl 1994), piliečiai artikuluoja savo interesus ir reikalauja, kad politikai rastų sprendimus, kaip tuos interesus patenkinti. Demokratija, kaip žmonių ir žmonėms atsakinga valdžia, negali tinkamai funkcionuoti, jeigu piliečiai aktyviai nedalyvauja demokratiname procese. Taigi piliečių politinės iniciatyvos yra labai svarbios užtikrinant dalyvaujamąją demokratiją. Jos funkcionuoja kaip demokratijos mokyklos, kur yra generuojamos demokratinės vertybės, stiprinama socialinė integracija ir kuriamas socialinis kapitalas. Pilietinės iniciatyvos taip pat veikia kaip įstatymų kūrimo partnerės; užtikrina reprezentatyvumą; atlieka galios kompensacinę funkciją (pvz., atstovauja visuomenės interesams, taip priešinamasi didžiųjų korporacijų spaudimui) ir suteikia balsą tiems, kurie patys negali atstovauti savo interesams.

Hakon Lorentzen ir Lesley Hustinx (2007) nurodo tris dėtmenis, nusakančius, kas apibrėžia gerą pilietį: aktyvus dalyvavimas savoje bendruomenėje, rūpestis kitais ir bendruomene ir pažangūs bendri interesai, susiformavę per viešus debatus ir politinį piliečių įsitraukimą. Tačiau autoriai pažymi, kad minėti trys dėtmenys (tai, ką jie pavadina „pilietine trejybe“), vis dažniau yra pakeičiami ekspertų technokratų vaidmenimis bei vartotojiškais ir pasyviais piliečiais. Teigiama, kad naujausios socialinės transformacijos, kaip antai individualizacija, globalizacija ir technologiniai pokyčiai, išstumia klasikinį pilietinės bendruomenės dalyvavimą.

H. Lorentzenas ir L. Hustinx išskiria keurias priežastis, dėl ko, jų manymu, vyksta sparti pilietinio dalyvavimo erozija. Visų

pirma, gyvas santykis, asmeninis bendravimas ilgai gyvavusiose politinio aktyvizmo grupėse buvo pakeistas technologiškai medijuotu bendravimu socialiniuose tinkluose. Anksčiau vyravęs aktyvus bendravimas, jungiamas ne tik politinio tikslo, bet ir žmogiško bendravimo bei idėjinio solidarumo, transformavosi į virtualų pilietinį įsitraukimą. Antra, individai pasitraukė nuo vertybėmis grįstų santykių į vartotojiškus pilietinėje sferoje. Asociacijos vis dažniau pateikia savo veiklas kaip „produktą“, tai reiskia, kad pilietinis aktyvumas vis dažniau yra medijuojamas vadovaujantis pelno siekimo logika rinkoje, argumentuojama interesų atstovavimo efektyvumu. Trečia, pilietinis įsitraukimas tolsta nuo horizontaliais santykiais grįsto aktyvumo prie iš tam tikros organizacijos administracinio „centro“ organizuojamų veiklų. Buvęs tradicinis aktyvumas vadinamas „namudiniu“ ir pakeičiamas „profesionali“, administruojamu įdarbinto personalo, kuris tiek vertingas, kiek sugeba palaikyti artimus santykius su politine valdžia. Toks atstovavimas piliečių interesams labiau primena lobistinę veiklą nei viešojoje erdvėje vykstančias demokratines diskusijas. Ketvirta, vis dažniau pilietines iniciatyvas organizuoja ne aktyviai į politinius veiksmus įsitraukusios asociacijos, bet kokios nors tiesiogiai suinteresuotos politinės partijos, dažnai įtrauktiems pilietiniams aktyvistams to net nesuprantant. Pavyzdžiui, aktyvistais save vadinantys piliečiai renka parašus referendumui dėl žemės pardavimo užsieniečiams, skelbia, kad tai jų pilietinė iniciatyva, bet iš tiesų juos skatina ir už jų stovi konkreti politinė partija. Vėliau, išaiškėjus tiesai, piliečiai dar labiau nusivilia aktyvia veikla.

Neoliberalizmo įtaka pilietiniam dalyvavimui

Šiame straipsnyje vadovaujuosi David Harvey (2005) neoliberalizmo samprata. Anot jo, neoliberalizmas yra grįstas įsitikinimu, kad

visuomenės gerovė bus maksimizuota maksimizuojant rinkos sandorių gausą ir dažnumą, taip siekiant visus žmonių veiksmus įtraukti į rinkos santykius. Tai reikalauja informacinių technologijų išsivystymo ir kaupimo, saugojimo, persiuntimo, analizės ir milžiniškų duomenų panaudojimo galių priimančias sprendimus globalioje rinkoje. Čia slypi didelis neoliberalizmo susidomėjimas informacinėmis technologijomis ir jų tobulinimas (tai paskatino kai kuriuos [teoretikus] teigti naujo tipo „informacinės visuomenės“ atsiradimą). Šios technologijos suspaudė padažnėjusių rinkos santykių tankumą tiek erdvės, tiek laiko požiūriu. Jos sukūrė tai, ką kitur pavadinau ypač intensyviu „laiko-ir-erdvės“ suspaudimo sprogimu. Kuo didesnis geografinis atstumas (taigi pabrėžiama „globalizacija“) ir trumpesnis rinkos sutarčių terminas, tuo geriau. Pastaroji preferencija koreliuoja su [J.-F.] Lyotardo garsiuoju postmodernaus būvio apibūdinimu, kai „laikina sutartis“ papildo „nuolatinę institucijas profesinėse, emocinėse, seksualinėse, kultūrinėse, šeimyninėse ir tarptautinėse srityse, taip pat politikoje“ (Harvey 2005; 3–4).

Šis apibrėžimas yra reikšmingas, be kita ko, dėl to, kad akcentuoja informacinių technologijų svarbą kapitalistinių rinkos santykių plėtrai, nes be tų technologijų taip pat nebūtų atsiradę naujų pilietiško formų. Tačiau rinkos santykių suaktyvinimas ir dereguliacinė viešoji politika, anot Harvey, taip pat daug prisidėjo prie klasikinio pilietinio aktyvizmo erozijos. Aktyvus dalyvavimas tvarkant viešuosius visuo-

menės reikalus buvo pakeistas atskirų grupelių aktyvizmu, kuris, palapsniui atsisakius tradicinių ideologinių siekių¹ bei griežtos skirties tarp kairės ir dešinės, tapo profesionaliomis per socialinius tinklus valdomomis pelno siekiančiomis organizacijomis, o ne politiškai angažuotais socialiniais judėjimais. Šią pilietinio dalyvavimo tendenciją plačiai analizuoja J. W. van Deth ir W. Maloney (2012), teigdami, kad visuomenės komercializacija ir prekinų santykių įsiskverbimas į socialinius santykius sykiu padarė didžiulę įtaką ir pilietiniam dalyvavimui. Didesnis visuomeninių santykių suprekinimas paskatino pilietinių iniciatyvų profesionalizaciją, kurios viena iš pasekmių tapo ir politinio dalyvavimo komercializacija. Kaip tik tokią piliečių politinio dalyvavimo komercializaciją geriausiai nusako „čekio išrašymo“ praktika. Šią praktiką galima apibūdinti kaip nevyriausybinių organizacijų (NVO), profesinių sąjungų ir įvairių socialinių politinių judėjimų pastangas pagausinti pilietinį dalyvavimą viešojoje veikloje skiriant pinigines dotacijas, pažadant, kad tos organizacijos pasirūpins aktualių klausimų sprendimu.

Naujojo tipo politinis solidarumas, apibūdintas Lorentzeno ir Hustinx bei veikiantis per „čekio išrašymo“ aktyvizmą, praranda savo esminę funkciją – sušaukimo galią, nes individuali nauda, gaunama iš solidarumo, tampa svarbesnė negu moralinis noras prisidėti. Solidarumo galia gali būti matuojama sušaukimo pajėgumu, suprantant tai iš dalies kaip politinę mobilizaciją. Sušaukimo galia ypač ryški vadinamojo *multitude* (daugybės) atveju, kuris yra dalyvių laisvo

¹ Čia paminėtina Seymouro Martino Lipseto, Danielio Bello, o vėliau Franciso Fukuyamos „ideologijos pabaigos“ tezė, kuri paskatino neva „ideologiškai neutralaus“ neoliberalizmo įsivyravimą ir iš dalies su juo sutapo.

pasirinkimo rezultatas, neturintis jokio narių priežiūros ar kontrolės mechanizmo. Šiai formai trūksta tvirtos struktūros ir ji remiasi moraliniu autoritetu ir įtikinamais argumentais apie jų tikslo teisingumą, bet būtent šie normatyviniai elementai užtikrina galią sušaukti narius. „Profesionalus“ pilietinis aktyvizmas nebesiremia moraliniais autoritetais ir normatyviniais argumentais, jis nekelia toli siekiančių, utopija ar ideologija besiremiančių tikslų, bet labiausiai akcentuoja klausimų sprendimo efektyvumą, dėl to sumažėja jo mobilizacinis pajėgumas. „Gyvojo“, tiesioginio aktyvizmo (t. y. dalyvavimo pilietinėse akcijose, mitinguose, streikuose ir pan.) praktinės patirties praradimas irgi mažina galią sukelti pilietinį aktyvizmą.

Politologas R. S. Katzas rašo, jog „dalyvaujamoji demokratija nereikalauja, kad kiekvienas dalyvautų priimant kiekvieną sprendimą, pakanka, kad kiekvienas dalyvauja reguliariai tam tikrose srityse ir kad visi žmonės gali dalyvauti bet kurioje sprendimų priėmimo srityje, kuri daro įtaką jiems ir jų bendruomenei“ (Katz 1997; 72). Politinis solidarumas, užtikrinantis demokratijos gyvumą, nereikalauja nuolatinio aktyvaus kiekvieno piliečio veiksmo, bet reikalauja būti pasirengusiam dalyvauti kartais arba kai yra mobilizuojamas.

Neoliberalizmo sukelta problema yra kita – ne tiek sumažėjęs pačių piliečių noras dalyvauti mitinguose ar streikuose (ne visiems piliečiams tai vienodai svarbu), kiek jų noras sumokėti už save „profesionalams“, kurie tariamai atstovaus jų teisėms. Kai daugelis klasikinių organizuotų politinių grupių, kaip antai profesinės sąjungos, ypač nuo devintojo dešimtmečio, perėjo prie „profesionalios“ lyderystės ir organizavimo, tai

iš dalies buvo pažangus žingsnis, nes atsvara gerai organizuotiems kapitalo savininkams turi būti irgi profesionali ir gerai organizuota. Problema (tai jau buvo minėta) yra būtent toks administracinis profesinių sąjungų „suprofesionalėjimas“, kai jų siekiuose nelieka ideologinių ir normatyvinių diskursų, o jų atliekami veiksmai tampa vien tik kasdienio verslo logika besiremianti rutina ir techniškai vykdomas finansų bei narių pritraukimas argumentuojant išimtinai praktine sėkme. To rezultatas yra sumažėjusi profesinių sąjungų reikšmė ir pasitikėjimas jomis, taigi ir jų mobilizaciniais pajėgumais. Kairiosios piliečių grupės, pasigedamos emancipacinės politikos užtaiso profesinių sąjungų veiksmuose, atsisako su jomis bendradarbiauti ir imasi spontaniškų ir laisvai organizuotų akcijų, kurios nereikalauja daug išteklių ar iniciatyvų. Pavyzdys galėtų būti 2016 metų birželį Kaune ir Vilniuje studentų inicijuotas judėjimas „Gyvenimas per brangus“, nukreiptas prieš valdžios siekį priimti naująjį Darbo kodeksą. Profesinės sąjungos, atstovaujamos samdomų profesionalų, nesugebėjo įtvirtinti Trišalėje taryboje pasiektų derybų rezultatų, o jų organizuoti mitingai pasižymėjo idėjinio silpnumu ir negausumu. Profesinių sąjungų lyderiai yra moralinį autoritetą net tarp šių sąjungų narių praradę veikėjai, tuo labiau neįkvepiantys pilietiškausi jaunimo. Tačiau nemažai profesinių sąjungų narių palaikė jaunimo organizuoto palapinių miestelio prie Vyriausybės idėją, tai rodo žmonių moralinį ir pilietinį norą ginti savo interesus ir prisidėti prie idėjinės kovos už socialinį teisingumą.

Kalbant neoliberalizmo terminais, padidėjęs „profesionalių“ pilietinio aktyvizmo paslaugų

skaičius (Europos Komisijos duomenimis, 2012 metais Briuselyje buvo 2 600 aktyvių lobistinių grupių) rodo, kad tokių „paslaugų“ poreikis yra didžiulis. M. Greenwood (2007) savo tyrime nurodo, kad Europos Sąjungos Komisija išleidžia 1 milijardą eurų per metus pilietinėms iniciatyvinėms grupėms, kurios dažniausiai veikia prie Komisijos, remti. Tačiau „čekio išrašymo“ dalyvavimo forma ne pagausino visuotinių mitingų ir emancipacinio politinio solidarumo srautų, bet kaip tik jų sumažino ir dar labiau individualizavo visuomenę bei atitolino ją nuo idėjinio angažavimosi. Toks socialinio teisingumo siekiančio pilietinio aktyvumo vakuumas atvėrė erdvę kitokio tipo pilietiškamui. Ne visada labai gausus pilietinis dalyvavimas rodo aukštą politinio emancipacinio solidarumo lygį. Kartais tai gali rodyti, kad iniciatyvą perima ne marginalizuojami ar pažeidžiami, o dominuojantys, kurie, prisidengdami demokratiniu dalyvavimu, siekia įtvirtinti jau turimą diskurso hegemoniją. Tokie pavyzdžiai galėtų būti heteronormatyvių šeimų maršai arba neonacių, pasisakančių už dominuojančios rasinės grupės teises, eitynės.

Matoma tendencija: nepatenkintų realių emocijų pilietinių poreikių tuštumą užpildo ne išsilaisvinimo siekiantis politinis veiksmas, bet demokratiją kompromituojantis ultradešinysis politinis solidarumas. Vienas iš šios tendencijos pavyzdžių Lietuvoje yra jau minėtos kovo 11-osios patriotų eitynės. Tokio tipo eitynės apeliuoja į etninį solidarumą ir jį kuria ne ginčydamos visų piliečių, kad ir kokios jie būtų rasės, tautybės ar lytinės orientacijos, lygias teises ir laisves (kaip tai daro emancipacinis politinis solidarumas), bet išskirdamos kitus – kitų etninių

grupių ar juo labiau rasių – žmones iš bendro politinio projekto.

Naujos pilietinio dalyvavimo formos: profesionalizacija ir NVO-zacija

Politinio dalyvavimo tyrėjai Janas W. Deth'as ir Williamas A. Maloney, subūrę grupę autorių bendrai tirti naujas pilietinės visuomenės dalyvavimo dimensijas, atskiria naują pilietinio dalyvavimo formą – individualistinį dalyvavimą. Tai nereiškia, kad tokiam pilietiniame dalyvavime nelieta kolektyvo, kad individas veikia vienas. Individualistinis dalyvavimas reiškia individo indėlį į kolektyviai organizuotą pilietinį veiksmą, tačiau šis indėlis nebūtinai reikalauja, kad pilietis per tokias politines akcijas susitiktų su bendraminčiais tiesiogiai. Individualistiniu politiniu dalyvavimu vadinu tokias individų, o ne organizuotų socialinių judėjimų pradėtas pilietines iniciatyvas, kurios gali būti gausios, sulaukti daug palaikymo socialiniuose tinkluose ar dėmesio žiniasklaidoje, bet jos nesiekia paveikti politinės darbotvarkės ir nėra ideologiškai angažuotos tolesnei politinei kaitai. Individualistinio pilietinio dalyvavimo pavyzdžiai būtų piniginių dotacijos, peticijų pasirašymas ir boikotavimas. Šios politinio dalyvavimo formos pakeičia kolektyvinius veiksmus – susirinkimus, eitynes ar demonstracijas. Boikotavimas gali būti ir kolektyvinis veiksmas, bet individualistinis jis tampa tada, kai per socialinius tinklus (kartais ir per medijas) yra tiesiog paskleidžiama pati boikotavimo idėja ir skirtingų politinių pažiūrų bei socialinių statusų individai jį palaiko. Toks individualistinis dalyvavimas nuo kolektyvinio skiriasi tuo, kad jis nėra ideologiškai informuotas, neieško susidariusios problemos priežasčių

ir dažniausiai nesiūlo platesnių toliaregiškų politinių sprendimų situacijai pakeisti. Tai labiau primena viešųjų ryšių akciją, negu pilietinį veiksmą.

„Čekio išrašymo“ dalyvavimas tariamai pritraukia gausesnį politinį dalyvavimą, bet realiai sukuria demokratijos deficitą. Kaip teigia Deth'as ir Maloney, piliečiai, finansiškai prisidėję prie tam tikros politinės kampanijos ar iniciatyvos, lieka pasyvūs ir netenka galimybių dalyvauti demokratiname procese. Nesant organizuotų pilietinių kampanijų ar politinių forumų, kur žmonės galėtų susitikti tiek vieni su kitais, tiek su politiniais lyderiais, piliečiai netenka galimybės dalyvauti pasirenkant politines taktikas, išsakant savo požiūrį į įstatymų leidybą ar apskritai intymiau dalyvaujant politiniame krašto gyvenime. „Čekio išrašymo“ atstovavimas didina piliečių, dalyvaujančių pilietinėje akcijoje, nelygybę, nes „profesionalūs“ organizatoriai sąmoningai pirmiausia kreipiasi į tas piliečių grupes, kurios yra finansiškai labiausiai linkusios aukoti, taigi mažina politinio solidarumo vientisumą.

Dauguma grupių net nemato šios demokratinės dilemos: finansinis indėlis / čekis *versus* solidarus kolektyvinis *face-to-face* veiksmas. Tokiu būdu grupių dalyviai mano tiesiog pasirenkantys racionaliausią šiuolaikinės demokratijos dalyvavimo kelią. Atsiranda naujas šiandienės demokratijos fenomenas, kurį Deth ir Maloney (2012) vadina „efemeriniu dalyviu“ arba „epizodiniu demokratijos kontrolieriumi“. Šių autorių 2001 metais atliktas tyrimas parodė, kad piliečiai šiandien mieliau renkasi pasyvų individualistinį dalyvavimą ir ypač nenoriai jungiasi į tokias organizacijas, kurios remiasi dalyvavimu

tiesioginėse protesto akcijose ir siekia tyrimais bei diskusijomis paveikti politinius sprendimus. Jie mieliau renkasi individualistines politinio dalyvavimo formas.

Politinis dalyvavimas per socialinius tinklus dar labiau išvystė individualizuotą kolektyvinį veiksmą, kuris imituoja pilietinę visuomenę ir pilietinį bei politinį solidarumą, nes šios akcijos realiai nepriartina piliečių prie politinių sprendimų priėmimo. Fiktyvus pilietinis dalyvavimas neatlieka anksčiau išvardytų pilietinės visuomenės politinio dalyvavimo funkcijų, o tai prisideda prie visos demokratinės sistemos išbalansavimo. Piliečiai, užuot atlikę prižiūrėtojo ir galios bei interesų išlyginamąją funkciją, palieka politinio žaidimo aikštę „profesionalų“ rankose. Taip „čekio išrašymo“ praktika sukuria paradoksą: virtualiai dalyvavimas pagausėjo, profesionalų organizuojamos brangios ir daug rinkodaros pastangų reikalaujančios pilietinės kampanijos sulaukia daug medijų dėmesio, tačiau realiai yra sukuriamas demokratijos deficitas. Kai kurie teoretikai (pvz., Jordan and Maloney 1997) profesionalizuotų pilietinių grupių veiklą vadina „tiekėjo / vartotojo“ santykiais, kur parduodamas protestas iš tiesų sukuria politinio dalyvavimo simuliaciją (t. y. įvairiais savo atributais procesą, panašų į politinį dalyvavimą, bet iš esmės pasiekiantį priešingą rezultatą – demokratijos deficito didėjimą).

Vienas iš šio fenomeno pavyzdžių yra Anglijos centralizuotas gamtosauginis judėjimas. Tai didžiulį tinklą sukūręs politinis judėjimas, kuris laikui bėgant pamatė, kad, nors platūs tinklo ryšiai padeda lengviau mobilizuoti įvairias kampanijas ir eitynes, visiškai atitolino aktyvistus nuo darbo su rinkėjais, aktyvistai nebežino

jų poreikių ir faktiškai nebeturi realios įtakos įstatymų leidybai. Dėl to šis judėjimas nutarė vėl grįžti prie lokalaus aktyvizmo ir mobilizacijos iš apačios.

Grant Jordan (2012) akcentuoja mobilizaciją, įgalinamą organizuotų piliečių grupių, o ne spontaniškų individualių akcijų. Jis teigia, kad spontaniškos individualistinės akcijos dažnai praranda normatyvinę viziją ir tai mažina tolesnę piliečių motyvaciją. Čia galime prisiminti Lietuvoje 2016 metų gegužę vykusią akciją, kuri kvietė piliečius tris dienas nieko nepirkti prekybos centruose. Akciją inicijavo pavieniai asmenys, neturintys jokios mobilizacinės patirties, o svarbiausia – nebuvo iškelti jokie politiniai reikalavimai ar tikslai. Vadinamoji „kalafiorų akcija“ gimė kaip individuali iniciatyva ir neturėjo tvirtesnio politinio angažuotumo, siekiančio nors minimaliai paveikti esamus ekonominius ar politinius galios santykius. Tokios akcijos dažniausiai baigiasi emocijų nuleidimu, tai, iš tiesų, yra netgi dar žalingiau pilietinei visuomenei. Iš susikaupusio nepasitenkinimo, kryptingai jį suvaldžius, gali kilti solidarią mobilizaciją sutelkiantis politinis veiksmas, jeigu tai darytų organizuotos ir stiprią narystę turinčios piliečių organizacijos.

Marc Hooghe ir Ellen Quintellier (2012) tyrė Belgijos ir Australijos jaunimo įsitraukimą į pilietines iniciatyvas. Jų tyrimai parodė, kad 18–25 metų piliečiai XXI amžiuje mieliau renkasi individualistines politinio dalyvavimo formas. Hooghe'as ir Quintellier bandė išsiaiškinti, ar toks naujos formos individualistinis

politinis dalyvavimas turi savyje socialinio ir politinio aktyvizmo proveržį, taip pat vidinių išteklių mažinti demokratijos deficitą. Deja, jų tyrimas byloja, kad dauguma tokių individualistinių iniciatyvų nemobilizuoja arba mobilizuoja nepakankamai: jos neskatina solidarumo ir lieka tik efemeriški fenomenai, atnešantys viešumo ir trumpalaikės šlovės bei pasitenkinimo akcijų rengėjams, o ne perauga į progresyvias politines programas.

Piliečių įsitraukimas priklauso ne vien nuo individualių išteklių ir motyvacijos, bet ir nuo politinio ir socialinio konteksto ir sąlygų. Valsstybės, kurios sugeba užtikrinti bent minimalias gerovės sąlygas visuomenės daugumai, geriau užtikrina ir piliečių galimybes dalyvauti politiniame procese (Teorell et al. 2007). Politinė lygybė, kurią įgyvendina ir užtikrina solidarumas, užtikrina ir piliečių laisvę dalyvauti priimant politinius procesus. Šalys, kurios užtikrina tinkamą išteklių perskirstymą, ypač švietimo srityje, paprastai pasižymi didesniu subpolitiniu² piliečių aktyvumu ir mažesniu demokratijos deficitu. J. S. P. Teorell (2007) politinio dalyvavimo tyrimas rodo, kad didžiausias pilietinis aktyvizmas ir politinis dalyvavimas yra Skandinavijoje, t. y. tose šalyse, kur valstybė geriausiai užtikrina politinę, socialinę ir ekonominę piliečių lygybę ir priėjimą prie skirtingų išteklių.

Užsiminus apie tarptautinį kontekstą ir tiriant solidarumo vaidmenį demokratizacijos procese, būtina paminėti Europos Sąjungą ir pilietinės visuomenės veikimą siekiant paveikti ES institucijų priimamus sprendimus. Anksčiau

² Sąvoka „subpolitika“ čia suprantama kaip viešųjų reikalų artikuliacija ir sprendimas nevalstybiniais, t. y. pilietinės visuomenės, lygmeniu. Plačiau apie tai žr. V. Laurénas (2001).

vykusios teorinės diskusijos apie nepakankamą piliečių mobilizacijos įtaką ES institucijoms ir jų demokratijos deficitą (Ward 2002; De Bardeleben and Hurrelmann 2007) ilgainiui transformavosi į atvirą integracijos proceso kritiką ir diskusijas apie Europos Sąjungos krizę (Demetriou 2015). Atlikti tyrimai byloja, kad ES mastu įvairius interesus reprezentuoja ir įstatymų leidėjams didžiausią spaudimą daro profesionalizuotos ir institucionalizuotos ekspertų grupės, kurios mažai skiriasi ar niekuo nesiskiria nuo lobistinių organizacijų (Klüver 2013). Socialinis kapitalas, tiek individo, tiek kolektyvinis, yra išugdomas aktyviai dalyvaujant pilietinėse grupėse, asociacijose ar socialiniuose judėjimuose. Alexis de Tocqueville (1996) požiūriu, tokios pilietinės asociacijos yra „demokratijos mokyklos“, kuriose suformuojamos pagrindinės demokratinės vertybės ir politiniai subjektai kaip kolektyvinio intereso kūrėjai. Tačiau paradoksas yra tas, kad pačios „profesionalėjančios“ grupės ir asociacijos irgi nebeatlieka savo pagrindinio normatyvinio bei mobilizuojančio vaidmens. Be to, iš jų tarpo išrinkti politiniai lyderiai, ilgesnį laiką pabuvę politikais, pradeda save suvokti kaip profesionalius politikus, kurie ne tik praranda grįžtamąjį ryšį su juos iškėlusiomis bendruomenėmis, bet ir gyvena bijodami prarasti savo politinį statusą ir grįžti „atgal“ į paprastų piliečių gyvenimą. Tokios „suprofesionalėjusios“ pilietinės grupės, be kita ko, sudaro Europos Sąjungos legitimacijos deficito mozaiką.

Angelo Panebianco (1988) teigia, kad pilietinės visuomeninės organizacijos susiduria su

įtampa tarp „solidarumo sistemos“ ir „interesų sistemos“, kuriose atitinkamai dominuoja „tikintieji“ ir „karjeristai“. Tikintieji yra aktyvistai, kurių dalyvavimas labiausiai priklauso nuo kolektyvinių paskatų ieškoti politinės tapatybės. Karjeristus veikti skatina selektyvios, materialinės ar į statusą orientuotos iniciatyvos. Tačiau ši skirtis turėtų būti suprantama ne kaip du priešingi poliai, o kaip viena kitos tęstinumas. Organizacijai didėjant ir darantis vis brandesnei, aktyvus jos narių dalyvavimas menksta, mažėja socialiniams judėjimams būdingas autentiškas dalyvavimas, didėja profesionalizacija, bet sykiu su ja ir biurokratizacija.

Profesionalizuotos ir biurokratizuotos pilietinės organizacijos nėra linkusios suvokti savo veiklą kaip esamos tvarkos kritiką, lygiai kaip dar mažiau akcentuoja utopines demokratijos vizijas. Jos taip pat nėra linkusios pabrėžti demokratinį dalyvavimą, „liaudies galią“ ar iš apačios kylančią (angl. *grass roots*) demokratiją. Tokie profesionalizuoti judėjimai mažiau rūpinasi institucionalizuotos politikos ydų atskleidimu ar šalinimu, bet patys siekia didesnės įtakos institucijoms. Jie nebeturi energijos, kurią galėtų skirti piliečių mobilizacijai ir aktyviems masiniams veiksams, ir kur kas labiau stengiasi pritraukti išteklių organizacijai ir jai dirbantiems žmonėms išlaikyti. Įteisinti kaip nevyriausybinės organizacijos Europos Sąjungoje judėjimai ėmė vienytis, jungtis, bet vėlgi – ne didesnei mobilizacijai pasiekti, bet kad pritrauktų daugiau išteklių. Taip Europos Sąjunga apaugo naujai įteisinta struktūra – biurokratizuotu nevyriausybinio sektoriumi³.

³ Plačiau apie nevyriausybinių organizacijų sektorių, ypač Rytų ir Vidurio Europoje, žr. Jacobsson ir Saxonberg (2013).

Nuo pat Maastrichto sutarties pasirašymo viena iš pagrindinių Europos Sąjungos idėjų ir praktikų buvo įtraukti kuo daugiau tiek visuomeninių, tiek privačių grupių į sprendimų priėmimą. Ypač tai buvo akcentuojama XX amžiaus dešimtajame dešimtmetyje, kai itin aktyviai imta kalbėti apie legitimacijos deficitą. Nevyriausybinis sektorius ES institucijoms iš tiesų pateikia nemažai puikių iniciatyvų ir tyrimų (ypač ekologijos srities). Tačiau, prarasdama piliečių mobilizacijos galią, pilietinė visuomenė paranda kolektyvinius subjektus, galinčius daryti spaudimą, kad šie pasiūlymai ne tik būtų realiai įgyvendinti, bet ir mobilizuotų bei šviestų visuomenę. Tokios mobilizacinės galios absoliuti dauguma nevyriausybinių organizacijų, kurios vienaip ar kitaip yra remiamos Europos Sąjungos, neturi. Sykiu nevyriausybinių organizacijų viešosios politikos pasiūlymai dažniausiai nėra dėl demokratijos plėtos, bet yra susiję su siauresnių grupių interesų (vadinamųjų *single issue*) atstovavimu.

Pagrindinis pilietinių organizacijų uždavinys turėtų būti įtraukti savo narius ir šviesti juos, taip pat platesnę visuomenę apie demokratijos procesus ir atvirą sprendimų priėmimą. Taip jos pirmiausia turėtų tapti demokratijos deficito mažinimo lyderėmis. Tačiau karjeros logika nugalė aktyvizmo logiką. Profesinės sąjungos – anksčiau buvusi stipriausia pilietinio solidarumo ir demokratizacijos jėga – taip pat tapo per daug biurokratuotomis institucijomis, kurias skeptiškai vertina jų pačių *grass roots* nariai. Sabine Saurugger (2012; 77) aptaria tyrimą, kai, atsitiktinai atrinkus aštuonių ES Pilietinės bendruomenės kontaktinės grupės narių ir koordinatorių gyvenimo aprašymus

(CV), paaiškėjo, kad tik trys iš aštuonių narių turėjo tam tikros *grass roots* lygio patirties. Be to, tik penki iš aštuonių pateikė keletą faktų iš ES nevalstybinio sektoriaus karjerų ir du iš aštuonių dirbo Europos Komisijoje ir Europos Parlamente. Taigi tyrimas rodo, kad NVO profesionalizacija ir komercializacija negali būti politinio mobilizavimo šaltinis, kuris vienintelis gali sumažinti didėjančią demokratijos deficitą.

Žinoma, svarbu pažymėti, kad karjeros logika automatiškai nepakeičia aktyvizmo logikos. Profesinių sąjungų iškelti aktyvistai vis dar sudaro daugumą išrinktų atstovų ES profesinių sąjungų jungtinėse organizacijose. Tačiau aktyviai veikiantys sekretoriai dažniausiai yra profesionalūs karjeros veikėjai. Paradoksas tas, kad aktyvizmu besiremiančios pilietinės organizacijos ir jų demokratiškai iškelti lyderiai, jeigu jie nėra perėję profesionalaus karjerizmo ir lobizmo logiką besiremiančio mokymosi, nepajėgia daryti politinio spaudimo svarbiausioms Europos Sąjungos institucijoms. Būdami neprofesionalai, jie negali sekti kasdienių sprendimų priėmimo. Taip pat tokių organizacijų transeuropinis bendradarbiavimas yra kur kas lėtesnis dėl lėšų stygiaus ir nesugebėjimo pakankamai greitai mobilizuoti narius.

Švietimas, kaip daug kartų argumentuota įvairiais demokratijos tyrimais, kelia pilietinį sąmoningumą ir jį suaktyvina. Tačiau, nepaisant pakilusio švietimo lygio ir jo prieinamumo, visoje Europos Sąjungoje matome kaip tik mažėjančią piliečių dalyvavimą. Sykiu Europoje matome kitą procesą: modernūs aukščiausiu lygiu išsilavinę ir politiškai gerai informuoti europiečiai vis labiau nusivilia tradicine politika ir mato jos ribotumą. Jie keičia dalyvavimą elektoralinėje

politikoje, t. y. balsavimą, stojimą į tradicines partijas ir veikimą joje, protesto dalyvavimu: peticijų pasirašymu, demonstracijomis, pilietinėmis *ad hoc* akcijomis, boikotavimu. D. Ruchto (2007) atliktas reprezentatyvus tyrimas rodo, kad pažengusiose demokratijose protesto dalyvavimas politikoje reikšmingai padidėjo, o peticijų pasirašymas ir boikotai dažniau praktikuojami jose nei jaunesnėse demokratijose.

Taigi kyla esminis politinio dalyvavimo ir piliečių mobilizacijos klausimas: kas ir kokios problemos gali šiandien patraukti ir mobilizuoti piliečius, o sykiu ar įmanoma politizuoti biurokratizuotą nevyriausybinį sektorių? S. Verba, K. Scholzmanas ir H. Brady, atlikę didžiulės apimties tyrimą (1995), kuriame buvo apklausta 15 tūkstančių individų, apibendrina tris pagrindines priežastis, kodėl individai nedalyvauja politikoje. Visų pirma dėl to, kad negali (arba jiems yra neleidžiama) to daryti, todėl, kad nenori arba todėl, kad jų niekas nepakvietė. Kita vertus, yra trys elementarūs mobilizuojančių veikėjų tipai: interesų grupės, politinės partijos ir socialiniai judėjimai. Šis tyrimas patvirtina, kad vieni individai turi stipresnį balsą politikoje negu kiti ir šita nelygybė remiasi ne vien atskirų individų menkesniu domėjimusi politika, bet ir tuo, kad esama nelygybė jiems sumažina galimybes prieiti prie svarbiausių išteklių – pinigų ir švietimo. Sykiu E. A. de Rooij (2012; 166) atliktas tyrimas rodo, kad tose šalyse, kur mobilizuojančių veikėjų yra daugiau, mobilizuojama kur kas daugiau periferinių dalyvių, t. y. pasyviai pilietiniame gyvenime dalyvaujančių visuomenės narių. Ir pagaliau trys svarbiausi ištekliai, įgalinantys politinį dalyvavimą, yra laikas, finansai ir pilietiniai įgūdžiai (Verba et

al. 1995). Kadangi daugiau finansų ir pilietinių įgūdžių turi piliečiai, įgiję aukštąjį išsilavinimą, svarbu atkreipti dėmesį, kad politiniam dalyvavimui įtakos turi socioekonominis statusas. Taip pat daugiau pilietinių įgūdžių turi gyvenamos šalies pilietybę turintys individai, taigi jie taip pat turi daugiau galimybių dalyvauti politikoje.

Daugiausia išteklių turintys piliečiai paprastai mano, kad politika yra svarbi jų gyvenimo sritis ir dažniausiai tampa svarbiais jos dalyviais. Taip pat įdomu (vėlgi iš minėto tyrimo), kad tie piliečiai, kurie priklauso profesinei sąjungai (ir įsitraukia į jos veiklą), bažnyčios bendruomenei ar aktyviai dalyvauja savanoriškose nepolitinėse organizacijose, kur kas dažniau tampa centriniais, o ne periferiniais politikos dalyviais. Taigi galima daryti išvadą, kad nuolatinis *gyvas bei tiesioginis* bendravimas ir bendruomeniniai įgūdžiai skatina politinį solidarumą kur kas labiau nei naudojimas moderniomis komunikacijos priemonėmis ir dalyvavimas socialiniuose tinkluose.

Nors akivaizdžiai daugiau individų dalyvauja politikoje brandžių Europos demokratijų valstybėse, vis daugiau piliečių iš centrinių virsta į periferinius dalyvius. Piliečiai palieka mobilizacinį vaidmenį organizuotiems subjektams, o patys dalyvauja mažai išteklių reikalaujančiose akcijose, taip palikdami išteklius pasirūpinti profesionaliems aktyvistams. Tai kelia klausimą, ar toks dalyvavimas, nepaisant dalyvių skaičiaus nemažėjimo, nedidina demokratijos deficito. Individai, kurie dalyvauja daugiausia dėl socialinių paskatinimų, dažnai nedalyvauja formuluojant politinius interesus ir neplanuoja, kaip jiems bus atstovaujama, todėl negali išreikšti savo tikrųjų poreikių ir preferencijų.

Išvados

Pilietinis dalyvavimas yra vienas svarbiausių demokratijos atributų. Pilietinis aktyvumas kyla iš pilietinio suinteresuotumo veikti politinius procesus, o jo šerdis – iš apačios kylantis sušaukimo galią turintis solidarumas. Dėl neoliberalios politikos įtakos atsiradusi „profesionali“ aktyvizmo praktika, kai nesisteminiai judėjimai perduoda organizavimą ir finansų pritraukimą sandomiems „profesionalams“, į pilietinį dalyvavimą perkelia vartotojiškus santykius. Tai skatina piliečius trauktis nuo veidas į veidą kolektyvinių aktyvizmo praktikų prie labiau individualistinių, kurios yra sporadiškos ir nesiekia formuoti politinės darbotvarkės tolimoje perspektyvoje. Plintantis „čekio išrašymo“ dalyvavimas, kai piliečiai finansine parama nusiperka atstovavimą savo interesams, propaguoja ne pilietinį aktyvizmą, bet labiau į lobistines praktikas panašias veiklas.

Straipsnyje aptarti įvairūs pilietinio da-

lyvavimo tyrimai rodo, kad individualistinis dalyvavimas daro piliečius pasyvesnius, jie atitrūksta nuo politinės darbotvarkės siūlymų formulavimo, nebedalyvauja renkant lyderius ir taip netenka galimybių dalyvauti demokratiniame procese. Politinis dalyvavimas per socialinius tinklus, nepaisant didelio pasiekiamumo ir susidomėjimo, iš tiesų atitraukia piliečius nuo dalyvavimo priimant politinius sprendimus, nes imituoja pilietinį solidarumą, atlieka labiau politinio dalyvavimo simuliacinio vaidmenį. Nepaisant vizualaus dalyvavimo gausumo, politinis dalyvavimas mažėja ir tai prisideda prie demokratijos deficito didėjimo.

Šiandienos demokratijos deficito fone politiškai angažuoti ir emancipuoti pilietiniai judėjimai grįžta prie iš apačios kylančių veikimo praktikų: veikia lokaliuose bendruomenėse, organizuoja narių susirinkimus, aktyvina piliečius nuėję pas juos tiesiai į namus, ragina dalyvauti savo organizuojamuose mitinguose ir viešose akcijose.

LITERATŪRA

Brunkhorst, Hauke. 2005. *Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Dahl, R. A. 1994. *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Amžius.

De Bardeleben, Joan and Hurrelmann, Achim (eds.). 2007. *Democratic Dilemmas of Multilevel Governance: Legitimacy, Representation and Accountability in the European Union*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.

Demetriou, Kyriakos N. 2015. *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*. New York, Dordrecht, London: Springer.

Deth, Jan W. Van, and Maloney, William A.

(eds.). 2012. *New Participatory Dimensions in Civil Society: Professionalization and Individualized Collective Action*. London & New York: Routledge.

Greenwood, Michelle. 2007. „Stakeholder Engagement: Beyond the Myth of Corporate Responsibility“, *Journal of Business Ethics*. September 2007, Volume 74, Issue 4: 315–327.

Habermas, Jürgen. 1990. „Justice and Solidarity: On the Discussion Concerning Stage 6“ in Michael Kelly (ed.) *Hermeneutics and Critical Theory in Ethics and Politics*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Habermas, Jürgen. 1996. „Citizenship and National Identity“ in Jürgen Habermas. *Between Facts and Norms*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

- Harvey, Jean. 2007. „Moral Solidarity and Empathetic Understanding: The Moral Value and Scope of the Relationship“, *Journal of Social Philosophy* 38 (1): 22–37.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hechter, Michael. 1987. *Principles of Group Solidarity*. Berkeley: University of California Press.
- Held, David. 1996. *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hooghe, Marc and Quintellier, Ellen. 2012. „The Stability of Individualized Collective Action: Results of a Panel Study among Belgian Late Adolescents“ in Jan W. van Deth and William A. Maloney (eds.) *New Participatory Dimensions in Civil Society: Professionalization and Individualized Collective Action*. London & New York: Routledge, 2012.
- Jacobsson, Kerstin and Saxonberg, Steven. 2013. *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe*. Surrey, England & Burlington, USA: Ashgate.
- Jordan, Grant. 2012. „Professionalized Supply-Side Mobilization: Are Financial Contributors ‘Meaningful Participants?’“ in Jan W. van Deth and William A. Maloney (eds.) *New Participatory Dimensions in Civil Society: Professionalization and Individualized Collective Action*. London & New York: Routledge.
- Katz, Richard S. 1997. *Democracy and Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Kennedy, M. D. 1991. *Professionals, Power and Solidarity in Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klüver, Heike. 2013. *Lobbying in the European Union: Interest Groups, Lobbying Coalitions, and Policy Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Laurėnas, Vaidutis. 2001. *Normalios politikos genėzės atvejis: Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lorentzen, H. and Hustinx, L. 2007. „Civic Involvement and Modernization“, *Journal of Civil Society*, Volume 3, Issue 2.
- Marshall, T. H. 1949. „Citizenship and Social Class“ in *Class, Citizenship, and Social Development*. Garden City, N.Y: Anchor Books.
- Mason, Andrew. 2000. *Community, Solidarity and Belonging*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Newton, K. 1999. „Social Capital and Democracy in Modern Europe“ in Jan W. van Deth, Marco Maraffi, Kenneth Newton, and Paul F. Whiteley (eds.) *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Panebianco, Angelo. 1988. *Political parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saurugger, Sabine. 2012. „The Professionalization of EU’s Civil Society: A Conceptual Framework“ in Jan W. van Deth and William A. Maloney (eds.) *New Participatory Dimensions in Civil Society: Professionalization and Individualized Collective Action*. London & New York: Routledge.
- Sousa, Santos, de, B. 2004. „The World Social Forum: Towards a Counter-hegemonic Globalization“ in F. Polet et al. (eds.) *Globalizing Resistance: The State of Struggle*. London and New York: Pluto Press.
- Tocqueville, Alexis de. 1996. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius.
- Teorell, Jan, Sum, Paul, and Tobiasen, Mette. 2007. „Participation and Political Equality: An Assessment of Large-scale Democracy“ in Jan W. van Deth, José Ramón Montero, and Anders Westholm (eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies*. London & New York: Routledge.
- Verba, Sidney, Scholzman, Kay, and Brady, Henry (eds.). 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard: Harvard University Press.
- Ward, David. 2002. *The European Union Democratic Deficit and the Public Sphere*. Amsterdam, Berlin, Oxford: IOS Press.

ABSTRACT

**THE “PROFESSIONAL” POLITICAL PARTICIPATION AND ITS INFLUENCE
ON THE DEFICIT OF DEMOCRACY**

This paper examines the new forms of political participation, whose central feature is not a gathering power of political solidarity, but a chequebook participation that developed in recent decades as a result of neoliberal policies. This so called “professionalised” approach overtakes traditional grassroots activists’ practises. Political solidarity – one of the three essential elements of democracy (together with freedom and equality) – has been gradually replaced by managerial techniques resulting in a deepening deficit of democracy. One of the reasons behind the changing trends in political participation is the so-called professionalisation of the non-governmental sector, when hired administrators substitute face-to-face grassroots actions by managerial sales strategies. As a result, we see more individualised participatory actions which do not aim at changing any existing political institutions into more socially just ones. Individualised civic participation changes the traditional forms and motives of political solidarity as well as political mobilisation; as a result, democratic citizenry experiences are reduced to political participation.

Politikos ir komunikacijos mokslų katedra
(Politinių teorijų doktorantūra)
Klaipėdos universitetas
El. paštas: jolantabielskiene@yahoo.co.uk